

DESIGNSPÅRET PÅ KULTUREN

LÄRARHANDLEDNING

KULTUREN 2003-12-05
TEXT: KARIN SCHÖNBERG
PEDAGOG: YVONNE SANDBERG

Innehållsförteckning

Designspår för den yngre publiken - högstadiet och gymnasiet

Inledning	Till läraren	s 3
	Vad är design?	s 5
Fördjupningar		
	Om hantverk och skråväsende – Vem formgav förr?	s 7
	Om industrialismens intåg	s 9
	Reaktionen mot industrialismen	s 10
	Om den nya konsten – Några ord	s 12
Diskussion i klassrummet		
		s 14
Designspåret Kommentarer till:		
	Blekingegården: folkligt bygdehantverk och skråhantverk	s 15
	Arbetarbostaden: En ny tid	s 17
	Modernismen: 1900-talets designbegrepp växer fram	s 29
Svar till broschyrens frågor och till huvuduppgiften		
		s 22
Tips om övriga utställningar som kan komplettera		
		s 23

KULTURENS DESIGNSPÅR

LÄRARHANDLEDNING

INLEDNING - TILL LÄRAREN

Designspåret berättar om hur behovet av design i dagens bemärkelse uppstår i och med industrialismens intåg. Designspårets syfte är att ge en uppfattning om vad **design är** och om **designens historia**. Spåret ger också möjlighet att diskutera vidare t. ex om vad föremålen betyder för oss, om masskonsumtion, massproduktion osv.

Här följer förberedande material, övningar och tips på fördjupningar att arbeta med i skolan. I slutet kommer också förslag på hur man kan använda fler av utställningarna på Kulturen vid återkommande besök. En del av fördjupningarna kan eleverna kanske läsa själva.

Vi koncentrerar oss på tre nedslag bland Kulturens rika utställningar. Kring dessa har vi utarbetat ett spår om design och formgivning förr och nu.

Det finns en broschyr som leder elever och lärare genom spåret på museet. Den innehåller också uppgifter för eleverna. Tanken är inte att eleverna skall klara sig helt själva med broschyren. Det behövs en genomgång av övningarna före besöket för att förklara syftet. Eleverna kan delvis gå själva i Blekingegården och Arbetarbostaden. Den korg som kan utkvitteras är dock tänkt att handhas av lärare. I Modernismen behövs mest tid och oftast mer handledning. Läraren får här en karta med de aktuella delarna av utställningen markerade.

Ta gärna gott om tid på er för besöket. På Kulturen behövs minst en klocktimme. Spåret tar en timme att gå om man skall hinna se på frågorna lite. Använd gärna två lektioner på Kulturen för att eleverna skall kunna göra övningarna i lugn och ro med diskussion. Efter en första vandring i spåret, uppsamling och genomgång av broschyrens frågor - kan eleverna arbeta i grupp kring frågorna. Kulturens pedagoger tar naturligtvis gärna hand om lektionen om så önskas.

*Vi ska besöka 3 utställningar på Kulturen:
Blekingegården, Arbetarbostaden och Modernismen.*

Vi skall resa ca 200 år tillbaka i tiden till en bondgård i Blekinge – till tiden före industrialismen och tiden när "allt" gjordes av hantverkare. Sedan skall vi besöka två "platser" som ligger ungefär 90-80 år tillbaka i tiden. Det ena är Arbetarbostaden - ett vanligt hem i Lund där en arbetarfamilj bodde från 1924. Då har industrialismen brutit igenom och det finns helt andra saker än i Blekingegården. Det andra är en storstad i Europa vid samma tid, nämligen Berlin på 1910-20 talet, där allt det nya som industrialismen och modernismen skapade, syntes mycket tydligare än i lilla Lund.

Gösta Adrian-Nilsson "Herrn med den tvåradiga ulstern" tuschteckning 1916.

UPPGIFTEN

Eleverna får i uppgift att lägga märke till olika saker och jämföra dem. Föremålen kan diskuteras ur olika vinklar efteråt.

Uppgiften är att lägga märke till och beskriva fyra föremål i varje utställningen: en kanna, en bild, en stol och ett köksföremål. Efteråt skall de jämföra och diskutera kring dessa föremål. Tanken är att tydliggöra skillnaden mellan hantverk och industritillverkning och hur design och formgivning kommer in i tillverkningen. Det kan vara en början till att diskutera design i andra sammanhang samt att skärpa blicken för form och färg allmänt.

DESIGN UNG

Under våren 2004 lanseras **Museernas Design ung** en Designutställning på nätet, som flera olika museer samarbetar om. Den riktar sig till ungdomar och lärare. Här kommer flera olika digitala utställningar – texter och bilder som berättar om design - att samlas.

I Kulturens del *Föremålen omkring oss* kommer det att finnas bilder på de flesta av de föremål som ingår i uppgiften och många andra bilder som man kan använda i diskussionen.

I fördjupningen i avsnittet om 1930-talet kommer det att finnas mer material om Arbetarbostaden. Adressen kommer att finnas på Kulturens hemsida.

DESIGN INOM ALLA ÄMNEN

Designspåret kan vara en ingång till att arbeta med design i olika ämnen och teman.

Design kan passa inom arbetsuppgifter som:

- *Språk: beskriv och jämför hur olika föremål ser ut.*
- *Estetiska ämnen: Teckna av eller gör egen design. Diskutera färg, form och utseende.*
- *Tekniska och naturvetenskapliga ämnen: Gör egna uppfinningar. Designprocessen, miljöfrågor, material mm.*
- *Historia och samballets utveckling: Designhistorien är en del av 1900-talets historia. Osv....*

VAD ÄR DESIGN?

VÅRA SAKER

Runt omkring oss finns en mängd föremål, saker som vi använder varje dag eller bara tittar på varje dag. Hur har dom här sakerna fått sin form och varför ser dom ut som dom gör? Vem har bestämt hur min tandborste ska se ut? Varför ser en leksak, ett fat eller en stol ut på ett särskilt sätt?

Nu för tiden är det mesta industriellt tillverkat – i en fabrik. För 200 år sedan var nästan allt tillverkat för hand och ofta var det gjort hemma av familjen. Nu är bara få saker handgjorda.

VAD ÄR DESIGN?

Design är att ge form – formgivning.

Att fundera ut hur ett föremål skall se ut och hur det skall fungera.

Att planera, göra ritningar och modeller innan en sak tillverkas.

Designern formger och lämnar sedan över till andra människor som arbetar med tillverkningen industriellt.

Ordet design används olika. En del vill skilja på formgivning och ren industridesign. Man pratar ofta om formgivning när det gäller material som står närmare konsthantverket t.ex. glas och keramik. Här finns många formgivare som arbetar både med att rita det som är massproducerat och egna handgjorda saker. Som ren industridesign ses tekniska föremål som dammsugare, rakapparater, skrivmaskiner, verktyg osv. Designen ingår här ofta i en mer komplicerad process.

Design finns överallt - inom alla områden t.ex. grafisk formgivning av böcker, reklam och affischer m.m. Inom IT på många olika nivåer - mer eller mindre nära konsumenten.

DESIGN ÄR KONST OCH TEKNIK

Det vi kallar Design har vuxit fram under 1900-talet. På 1800-talet fanns det ingen som kallade sig designer. När saker började tillverkas industriellt så uppstod ett behov av att ha någon som ansvarade för formen. Det blev viktigt att någon som var konstnärligt utbildad funderade på hur en sak skulle se ut så att inte bara maskinerna fick "bestämma".

Design är både konst och teknik.

Idag är formgivningen skiljd från tillverkningen på ett sätt som den inte var i äldre tider. Designern eller formgivaren ritar och gör modeller, ofta med hjälp av dataprogram och andra sköter tillverkningen med hjälp av maskiner. I industrin kan man tillverka tusentals saker som är exakt lika dana. Massproduktion är något som inte fanns före industrialismen.

Industridesign innebär ofta en komplicerad process med många moment. Ofta samarbetar man med många yrkeskategorier: ergonomer, ekonomer, marknadsförare och ingenjörer. Idag finns många designutbildningar med olika inriktning.

Konsthantverkare gör fortfarande saker för hand och arbetar mer direkt med sitt material. Konsthantverk innebär att den som formger också själv tillverkar föremålet med hantverkliga metoder. Dessa handgjorda saker tycker vi idag är extra värdefulla.

Handgjort idag – Konsthantverk, hemslöjd eller konst?

Det finns fortfarande saker att köpa, som är gjorda helt för hand. Idag tycker vi det är extra fint. Saker som är hantverksmässigt gjorda med extra omsorg om formen kallar vi för **konsthantverk**. Det kan vara keramikskålar från en mindre verkstad, silversmide eller glas från en studiohytta. Handgjort innebär att man använder handverktyg och ibland enkla maskiner och redskap som en person hanterar till exempel en svarv, en vävstol eller drejskiva.

Konsthantverkaren formger sina saker själv och tillverkar dem själv. Föremålen kan vara både bruksföremål som skall användas och prydnads- eller konstföremål. Ibland är det svårt att säga om ett sådant föremål skall kallas *konst* eller *konsthantverk*. Det kanske är båda delarna.

Hemslöjd är en annan benämning på hantverk. Med det menar man hantverkligt gjorda saker där det viktigaste idag kanske är att bevara hantverket och där material och teknik betyder mycket. Den som gör föremålen ser sig då i första hand som hantverkare och inte som konstnär. Hemslöjden fortsatte även efter industrialismens början att vara en viktig möjlighet att försörja sig utanför städerna. Tidigare sågs hemslöjd ofta som en konkurrent till skråhantverket.

FÖRDJUPNINGAR

Följande fördjupningar är tänkta att användas som förberedelse för läraren och klassen innan besöket. Vissa delar nedan kan eleverna få i uppgift att läsa själva.

OM HANTVERK OCH SKRÅVÄSENDE - VEM FORMGAV FÖRR?

Vem gjorde sakerna och vem bestämde hur de skulle se ut före industrialismens genombrott?

Innan det fanns fabriker och industrier tillverkades saker antingen hemma på bondgården eller torpet av den som själv skulle använda dem eller av en specialist – en hantverkare.

Det fanns ingen särskild designer eller formgivare. Det var ofta samma person som tillverkade och formgav en sak. En och samma person hade tillverkningens olika moment inklusive formgivningen i sin hand.

HUSBEHOVSSLÖJD

Mycket tillverkades i hemmen. Man hade självhushållning så långt det gick. Många kunde naturligtvis snickra och gjorde själva saker både för husbehov och för att sälja. Man snidade i trä, man vävde, broderade och sydde vissa kläder.

Föremålen fick ofta ungefär samma utformning som de haft tidigare, även om inget handgjort föremål blir exakt likt något annat. Man gjorde ungefär så som far och farfar, mor och mormor, hade gjort dem innan, kanske tillfogade man något nytt. Ibland kunde man variera färger och motiv utan att bryta för mycket med det gamla. Men traditionen var stark. Modet hade inte så snabba växlingar förr som vi är vana vid. Samma modeller och mönster kunde finnas kvar länge. Särskilt märktes det på dräkter som bars på landet vid stora högtider.

Om man behövde saker som man inte själv kunde tillverka vände man sig till en hantverkare. Kanske ville man ha en skinnkjol eller en kappa, eller ett särskilt fint skåp med profilerade bräder och skurna eller målade mönster. I socknen fanns oftast skomakare och skraddare s.k. gärningsmän som hade tillstånd att arbeta där. Ofta fanns också någon torpare i byn som delvis försörjde sig som snickare liksom kvinnor som var duktiga på att brodera och väva. I övrigt fick man vända sig till stadens hantverkare.

SKRÅSNICKARE ELLER BYGDEHANTVERKARE?

Vissa saker handlade man hos hantverkare i städerna. Stadens hantverkare var riktiga specialister med lång utbildning. De hade särskilda verktyg och ibland dyrbara material. Silversmycken, keramik, kopparbunkar, tennfat, handskar och sidentyg var sådant som tillverkades i städerna för att sedan säljas direkt eller på marknader.

Städernas hantverkare var organiserade i olika skrå. Alla verkstäder av en typ bildade tillsammans ett skrå. Det engelska ordet guild känner ni kanske igen från vissa dataspel. Det betyder skrå eller broderskap. Ett skrå var som en förening, en sammanslutning med en typ av specialutbildade hantverkare t ex silversmeder eller handskmakare. Där bestämde mästarna tillsammans hur utbildningen skulle vara, hur länge man skulle vara gesäll och vilka prov man skulle göra. Skråväsendet avgjorde, tillsammans med stadens styrelse, om några nya mestare skulle få starta verkstad i staden. I skråverksamheten ingick social verksamhet som att hjälpa varandra vid sjukdom och annat.

Skråhantverkarna visste vad som var modernt bland de rika borgarna i staden. De visste också en del om vad som tillverkades utomlands. Under sin gesälltid hade de ibland själva rest och vandrat till andra länder. Det fanns också mönsterböcker där man kunde se ritningar och bilder på olika saker. Men modet ändrades inte så fort förr som nu. Kunderna kunde ofta ha önskemål om att sakerna skulle se ut på ett särskilt sätt. Traditionen var stark. Skråväsendet hade börjat växa fram under medeltiden i Europa och styrde hantverket fram till 1800-talets mitt. I Sverige upphörde skråväsendet 1848.

Bygdehantverkaren däremot var oftast inte skråutbildad. Han kunde ha hantverket som bisyssla och ha ett jordbruk vid sidan av, vara soldat eller båtsman för staten. Han kunde också vara mångsysslare och både måla och snickra vilket en skråhantverkare inte fick göra. Bygdehantverkarna var olika duktiga och kunde arbeta över stora eller små områden. Mindre avancerade snickeriarbeten (slöjdarbeten kallade) kunde de också få sälja i städerna utan att konkurrera med skråhantverkarna. Det kunde kanske vara enkla stolar, korgar, askar och enklare redskap.

En del hantverkare vandrade långväga för att mot uppehälle och husrum arbeta i bondgårdarna. Då kom de och bodde ett tag i gården medan de gjorde färdigt ett skåp eller en bonadsmålning.

OM INDUSTRIALISMENS INTÅG

DEN FÖRSTA INDUSTRIEN

Industrin växte fram successivt. Smedjor, kvarnar och sågar drevs sedan medeltiden med vattenhjul och fungerade som enkla fabriker. Det fanns tidigt järnbruk och glasbruk som låg utanför städerna där det fanns skog att elda med och råvaror som järnmalm, sand, lera eller kalk. Det fanns så kallade manufakturer där man till exempel tillverkade keramik. En manufaktur var en slags fabrik där man arbetade med hantverkliga metoder, men ändå rationaliserade tillverkningen. Många hantverkare var då samlade under ett tak, med en ägare/chef. Manufakturerna hade egna regler.

Där fina dyrbara saker - som vävda tyger, glas och keramik - tillverkades fanns också tidigt formgivning. Men en konstnär som ritade, modellerade eller skulpterade för en keramikfabrik kallade sig inte designer på den tiden.

EN NY TID - NYA FÖRUTSÄTTNINGAR

DET MODERNA SAMHÄLLET VÄXER FRAM OCH FÖRUTSÄTTNINGARNA FÖR DET VI KALLAR DESIGN OCH FÖR 1900-TALET SKAPAS UNDER 1800-TALET I SVERIGE.

TEKNISKA FÖRUTSÄTTNINGAR

Under hela 1800-talet hände mycket omvälvande saker tekniskt, med nya uppfinningar som ångkraft och järnväg. I fabriken införde man nya produktionsmetoder. Mekanisering, specialisering och arbetsdelning, standardisering och rationalisering betydde mycket och förändrade sätten att tillverka. (Fundera över och förklara dessa ord). Ånga och vattenkraft drev maskinerna tills elmotorn kom.

Allt detta var förutsättningar för att kunna massproducera saker.

En annan förutsättning, för att billigare produkter skulle kunna tas fram i större mängd, var att billigt material fanns. Nya metoder att tillverka järn billigt, nya metaller och legeringar (som zink och aluminium) och andra nya material som emaljerad plåt, gummi och papiermaché kom under 1800-talet.

REGLER FÖR MÄNNISKORNAS LIV FÖRÄNDRAS

Inte bara tekniska framsteg gjordes utan även politiskt och socialt förändrades mycket. I äldre tider fanns de olika stånden: adel, borgare, präster och bönder och stränga regler för vem som fick göra vad. Nu ändrades allt det.

Det var ett stort systemskifte i Sverige vid 1800-talet mitt (ca 1830-1870) med ny författning, ny sociallagstiftning, demokratidebatt, tryckfrihetsförordning och tidningar bland annat.

Tillkomsten av det moderna demokratiska samhälle som vi är vana vid betydde också mycket för hur designen skulle komma att utvecklas.

FLER MÄNNISKOR

Befolkningen ökade och det bildades en stor grupp egendomslösa torpare och statare på landsbygden. Städerna växte och det innebar att det fanns arbetskraft till fabriken...och kunder!

Fram till 1830-talet hade städerna präglats av borgarståndet. När arbetsskarlar, drängar, pigor och andra nu flyttade in i städerna suddades gränserna ut och ett lågborgerligt skikt bildas.

En ny tid

När år 1900 går in står vi i ett samhälle som är i stark förändring. Förutsättningarna för det vi kallar design finns. Sverige har blivit en industrination och fabriker har börjat massproducera. Det finns fler människor i städerna som kan köpa och arbeta. Man får lov att sälja fritt och flytta fritt.

REAKTIONEN MOT INDUSTRIALISMEN

Industrialismen medförde också negativa saker. Vissa ansåg att massproducerade saker blev sämre och fulare. Man upptäckte att gammal hantverkskunskap försvann.

Det uppstår en reaktion mot maskinerna och industrin, men också en rörelse för att få in konsten och skönheten i fabriker. Den engelska konsthantverksrörelsen, Arts & Crafts, kom att betyda mycket också för Sverige. William Morris var filosof och konsthantverkare. Han var en av dem som startade Arts & Crafts-rörelsen i England på 1800-talet. För Morris var de andliga värdena viktiga – föremålets skönhet, stoltheten i arbete och upplevelsen av miljön. Hans arbete kom att betyda mycket för utvecklingen av formgivningen även i Sverige.

SKÖNHET FÖR ALLA.

Många ville förbättra förhållandena för den nya arbetarklassen - den stora massan av fattiga människor borde få möjlighet till ett bättre liv, inte bara ekonomiskt. Många ansåg att en enkel men bra bostad, med funktionella och vackra föremål, var en förutsättning för ett gott liv. Bostäderna var ofta mycket dåliga utan avlopp och rinnande vatten. När städerna plötsligt växte så blev det stor brist på bostäder.

Ellen Key (författare och pedagog) var en av dessa personer, som arbetade mycket för att förbättra förhållandena för alla. I skriften *"Skönhet för alla"* 1899 för hon fram tankar från Arts & Crafts-rörelsen i England. Hon höll föredrag och gjorde utställningar om bostäder och möbler. Hon ansåg att skönhet och god formgivning hade stor betydelse för människans välbefinnande och moral.

Hon visade också på Carl Larssons hem. Boken *"Ett hem"* med akvareller från hans hus Lilla Hyttvägen i Sundborn trycktes 1899.

Här var ett konstnärligt, vackert, personligt och funktionellt hem, som var gjort för att leva i på ett annat sätt än tidens borgerliga hem. Dessa bilder kom att få stor betydelse för svensk form.

Låna gärna boken *"Ett hem"* på biblioteket och diskutera kring bilderna!

VACKRARE VARDAGSVARA

Många trodde liksom futuristerna på framtiden.
Men allt maskinerna gjorde blev inte bra och vackert –
en del blev fult och billigt.
En del såg ut som förr som när det var hantverk,
fast det var sämre.
Hur gör man för att det som produceras i fabrikerna
skall bli både funktionellt och vackert?

Hur skall en maskintillverkad sak se ut?
Som om den var handgjord? Vad är vackert?
Det var viktigt att tänka nytt.
En tallrik behöver inte vara rund, om man inte drejar den för hand.
Man började söka en ny skönhet.

Konstnärer, ingenjörer, fabrikörer och hantverkare i många länder slår sig ihop vid den här tiden. De bildar hantverks- och fabriksföreningar. De vill arbeta för att skönheten och kvalitén bevaras. Man menar att det är viktigt för människorna att ha bra och vackra saker runt omkring sig. Svenska slöjdföreningen bildades redan 1845 för att bevara hantverksskunnandet men arbetade också för att främja god formgivning inom industrin.

En ung svensk konsthistoriker vid namn Gregor Paulsson kom hem 1914 efter att ha arbetat i Berlin med dessa frågor. I Svenska slöjdförenings skrift 1919 - "Vackrare vardagsvara" skriver han att konstnärerna måste hjälpa till att hitta vackra former som enkelt kan tillverkas av maskiner och att vi måste acceptera industrins och maskinens villkor. I Sverige blir Vackrare vardagsvara ett slagord. Gregor Paulsson blir senare Slöjdförenings VD och professor i konsthistoria. Det är han som är generalkommissarie för Stockholmsutställningen 1930, där funktionalismen presenteras i Sverige för första gången.

Formgivningen och den framväxande industridesignen vid den här tiden påverkas mycket av det som händer inom konsten.
Därför ska vi se lite på vad som händer inom konsten!

DEN NYA KONSTEN

Fyra användbara ord

Förslag till läraren:

Gå igenom orden tillsammans innan ni besöker modernismen. Försök hitta bilder på konst från den här tiden. (Om ni vill ta reda på mer eller se bilder så sök på nätet till exempel på konstnärsnamn som Picasso, Matisse, Malevich och Kandinsky.)

ABSTRAKT KONST

Inom ornamentiken och i dekorer har alltid icke föreställande mönster funnits. Men det är först omkring 1910 som man i bildkonsten släpper kravet på att konst skall vara något som avbildar verkligheten.

Vid den här tiden har ju fotografiet tagit över en del av den funktionen.

Uttrycket abstrakt konst användes i början av 1900-talet ofta i betydelsen icke föreställande konst. Med abstrakt konst menar man idag oftast en abstraktion av ett figurativt motiv.

Den avbildade verkligheten kan vara mer eller mindre förenklad. När man abstraherar så förenklar man det som avbildas, för att framhäva det som är viktigast – det man vill berätta om.

När man inte längre har något krav på att bilder skall föreställa något så börjar man mer och mer att försöka uttrycka andra saker än det ögat ser. Man framhäver viktiga linjer och ytor och går ifrån centralperspektivet. Ofta vänder man upp ytor som man vill visa mot betraktaren. Ytorna kan förenklas till geometriska former t. ex. kublika former (som i kubismen), cylindrar eller spetsiga former avgränsade av diagonala linjer (som i futurismen).

Den *icke föreställande* konsten eller *den nonfigurativa* konsten kom så småningom också att kallas för *konkret konst*. Konstverket är då bara sig själv och inte en bild av något annat. Verket representerar inte något annat längre. Målningar eller skulpturer har ett egenvärde, där färg och form i sig själv är budskapet.

Kandinsky anses vara den första konstnär som målade "helt abstrakt". Han skrev

"Om det andliga i konsten" som kom att betyda mycket för andra konstnärer.

Man sökte efter urprinciper för skapandet och ville se konsten som ett gemensamt språk som alla kunde förstå. Den abstrakta expressionismen kom senare att arbeta med färg och form på ett fritt och fantasifullt sätt med mer organiska, mjukare former än i kubismen.

FUTURISM

Futurism kommer av det italienska ordet futurus (framtida). Futuristerna trodde på framtiden, på maskinerna, tågen, bilarna och flygplanen. Futurismen var en strömning som startade i Italien 1909 kring författaren Marinetti med bland annat konstnären Umberto Boccioni. Futuristerna hyllade maskinåldern och glorifierade kriget. Många av dem anslöt sig till fascismen.

För futuristerna var det viktigt att skildra farten och rörelsen. Det gjorde de ofta genom diagonala linjer och spetsiga vinklar. Många tog intryck av futurismen formmässigt, utan att glorifiera kriget eller fascismen. Du kan se på GAN:s målning lyftkranen i utställningen Modernismen, hur han tagit intryck av den futuristiska formen och skildrar rörelsen genom diagonala linjer.

KUBISM

1907 började konstnären Pablo Picasso att experimentera med formen på ett nytt sätt. Han förenklade och abstraherade den avbildade verkligheten alltmer och använde inte det vanliga perspektivet. Han ville hitta nya regler för hur man kunde berätta om verkligheten. Picasso delar upp bilden i små ytor och plan, bryter upp ytan i facetter och andra former. Cézanne hade varit en föregångare när han försökte skildra naturen utifrån grundformer som cylindern, konen och sfären.

Ordet kubism började användas av en kritiker om Picassos konst. Kubismen blev viktig för all abstrakt, geometrisk form och komposition. De geometriska grundformerna liksom grundfärgerna var en bas för många konstnärer.

FUNKTIONALISM - FUNKIS

Ordet funktionalism kommer av det latinska och italienska ordet för fungera och började användas inom arkitekturen och sedan inom design. Funktionalism är ett ord för att man i utformningen vill visa hur ett hus eller en sak fungerar hur den används. Funktionalisterna menade att en sak blir vacker om man lyfter fram funktionen i formen – en sak blir vacker om den fungerar väl.

Funktionalisterna vill också att det skall synas hur ett föremål – ett hus eller en stol - är uppbyggt. Det skall till exempel synas vilka delar som bär upp tyngder och vilka delar som är burna.

Man eftersträvar en förenklad form med släta ytor, raka linjer och räta vinklar. Färgerna är ofta grundfärger och gärna vitt. Ornament och dekorer undviker man eftersom det kan dölja mer än framhäva funktionen.

Funktionalismen slog igenom i Sverige 1930 då den stora Stockholmsutställningen ordnades. I utställningen Modernismen kan du se flera föremål som var utställda där.

Stålrörsstolen är ett bra exempel på funktionalism, på något som är praktiskt, enkelt och vackert. Stilen kom att kallas för funkis.

SAMMANFATTNING**Några förutsättningar för 1900-talets design:**

Maskiner och ny teknik

Den nya konsten

Västvärlden blir rikare och mer demokratisk.

En diskussion uppstår om hur man får bra saker till vanliga människor

– skönhet för alla, vackrare vardagsvara.

DISKUSSION I KLASSRUMMET

FÖRE UTSTÄLLNINGEN

Diskutera vad design är.

Vem har bestämt hur våra saker ska se ut?

Fundera över ditt rum, ett klädesplagg eller en sak som du tycker om...

Är det viktigt hur tingen runt omkring oss ser ut?

Varför bryr vi oss om hur sakerna ser ut?

Är alla saker vi har runt omkring oss livsnödvändiga eller har vi vissa saker bara för att vara inne och snobbiga.

Vill vi berätta något annat med våra saker?

Hur tror du det var på medeltiden eller för 100 år sedan?

Tror du att människor tänkte likadant då?

Ofta är status viktigt - Att den som äger föremålet höjer sin status

Vad betyder status?

Ibland kanske ett värdefullt material är viktigt eller att något ser dyrt ut.

Att en sak är ny och modern och innehåller ny teknik kan vara viktigt.....

EFTER UTSTÄLLNINGEN

Idag finns ju både saker som är gjorda för hand, det vi kallar konsthantverk och maskinjorda saker. I utställningen Modernismen fanns exempel på båda delarna.

Det handgjorda kostar oftast mycket mer än det som är gjort i stora serier på en fabrik.

Vad tycker du att kvalitet är?

Kvalitet innebär ofta att det finns en god formgivningssidé bakom, att föremålet är välgjort, fungerar, är hållbart, att miljömässiga krav kan ställas osv.

Den konstnärliga kvalitén är svårare att bestämma.

Våra värderingar och erfarenheter, liksom den kultur vi lever i påverkar, vår uppfattning om kvalitet och estetik.

Kan billiga massproducerade saker också ha kvalitet?

En del människor gör saker för hand på sin fritid, som hobby – Varför tror du att dom gör det?

Var kommer alla saker ifrån? Varför har vi så många saker?

Masskonsumtion och massproduktion vad betyder det?

Vad menas med prylsamhälle?

På 1900-talets mitt började man diskutera miljöfrågor och många var kritiska till masskonsumtionen. Det vill säga - att vi hade så mycket saker, och att miljön utnyttjades för hårt. Man började prata om ett prylsamhälle.

Hur är det nu?

DESIGNSPÅRET

En längre text till läraren - före besöket

Här följer kommentarer till och en utvidgning av texten till Designspåret.

Broschyren "Designspåret" består av tre kortare texter.

De tre delarna är:

Blekingegården, Arbetarbostaden och Modernismen.

Ha gärna broschyren till hands för jämförelse när du läser detta.

Besöket måste bokas hos Kulturens bokning 046-35 04 32. En korg med rekvisita och broschyrerna som eleverna skall ha kommer då att finnas i receptionen.

NR 1 BLEKINGEGÅRDEN

Folkligt bygdebantverk och skråbantverk

- *den formvärld som försvann med industrialismens intåg*

Kommentar till broschyren – Blekingegården

Blekingegården är ett exempel på en bostad från den förindustriella tiden.

De flesta bodde på landet och brukade jorden.

1815 bor Elna och Carl här. De har en liten dotter

Hanna, som är två år. Carls mamma och bror Nils

bor också i huset liksom de två pigorna Karna och Inga.

Vi ska tänka oss att huset är varmt och trevligt.

De som bor här har det bra. De har det gott ställt,

har mat för dagen och flera djur.

Vad hade man för saker? Hur ser sakerna ut? Vem gjorde dem?

Många saker tillverkades på gården, men vissa saker köpte man färdiga.

Ibland kom det någon vandrande försäljare och sålde saker till exempel tyger eller söta vetekakor.

Sängen, skåpet och klockan. – Vem tillverkade sådana saker?

Själva urverket till klockan köptes troligen i staden men fodralet kan vara gjort av en snickare på landsbygden.

Hantverkare kunde vandra omkring och fråga om man ville ha någonting gjort.

De bodde i huset ett tag och fick mat medan de snickrade och målade. Kistorna och den fina skåpsängen kan vara gjorda på det sättet.

Kanske fanns en snickare i byn eller någon som kunde både snickra och måla.

Det finns några trebenta stolar som är mycket vackert skurna. Stolarna är speciella för den här bygden i västra Blekinge och stolarna visar att det måste funnits några mycket duktiga bygdebantverkare. Se på konstruktionen av ryggstödet.

Varje dag använde man enkla redskap som knivar, slevor, träskålar, trebenta grytor och annat för matlagning. De var sällan utsmyckade utan i första hand funktionella. Ostformarna, som man säkert gjorde själv har dock ett mönster för att ostarna skall bli fina. (kvadratiska formar av trä med hål i botten, står på hyllan).

När det var fest använde man också dekorerade föremål, som fina lergodsfat och tennfat.

När det var marknad åkte familjen troligen till Karlshamn, för att handla man sådant man behövde på marknaden och hos hantverkare i staden. Silversmycken, kopparbunkar, tennfat, sidentyg och handskar var sådant som man köpte i stan. I korgen (som hämtas före visningen) ligger några exempel på stadsköp – titta på dem (sidenschalett, keramikfat, tennfat, färgat kläde, kistebrev)

Det fanns inte så många bilder att se på som idag. På sättugnen finns några, en bild föreställer St Göran och draken. Kistebreven (som ofta klistrades på insidan av kistorna) hade ofta bibliska motiv. Bilderna i kyrkan, predikan, historier man berättade på kvällen, bilder på textilier och målade möbler ersatte vår tids sagoböcker, tv och dataspel. Fåglar och blommor, jakter, lejon och andra konstiga varelser ingick i berättelser som alla kände till.

Var det viktigt att ha fina saker?

Man hade inte så många saker. De dyrbaraste kläderna och smyckena av silver ärvde eller fick man till sitt bröllop. Kläder och textilier av linne tillverkade man själv i stor utsträckning. Kläder av ylletyg och skinn som kappor och kjolar beställdes dock oftast hos skräddaren. Många saker var ärvda och vårdades noga. De motsvarade en stor summa pengar och var också en investering. Därför var de också ofta gamla. De visade på en tradition och inte så mycket på att man följde ett mode.

De redskap som var friare- och fästmögåvor smyckades alltid vackert. Det var bl. a. skäkteknivar och nystpinnar som användes vid textiltillverkning. Att få ett målat skäkteträ av sin fästman var en viktig händelse. Vid andra tillfällen kunde man kanske glädja sig åt en ny schalett i vackert silketyg från stan eller en välgjord kniv, kanske ett fint brännvinsglas att ta fram till fest.

Barnen hade inte många saker, de fick mest nyttiga saker. Som barn hade man kanske en fin mössa eller en fin schal som man fick låna vid högtidliga tillfällen. Att få nya skor var något man var stolt över (på sommaren gick man barfota).

En ärvd och redan använd kniv var kanske den första egna. Leksaker gjorde barnen själva.

Nr 2 ARBETARBOSTADEN

En ny tid

Sverige har blivit en industrination och fabriker har börjat massproducera varor.

Kommentar till broschyren - Arbetarbostaden

Vi har kommit hem till Ninne (dockan på golvet). Hans föräldrar Nils och Siri flyttade hit 1924. De gifte sig 1921. Ninne föddes 1924 och hans syster Siv 1930. Siri hade flyttat som 16-åring 1914 till Lund för att söka arbete. Hennes föräldrar hade en bondgård och när hon hade gift sig kunde de hjälpa familjen med mat ibland.

Vid denna tid var det bostadsbrist i städerna i Sverige. På många håll byggde man nödbostäder. I Lund byggdes massor av små, billiga och dåliga bostäder i Nöden. Vid den här tiden diskuterade arkitekter och formgivare hur man skulle kunna förbättra situationen för de fattiga i Sverige. Den här familjen hade det förhållandevis bra ställt. Under de första åren innan Siv föddes hyrde man ut stora rummet till en student för att dryga ut inkomsterna.

Här finns helt nya typer av föremål, saker som inte fanns i Blekingegården – radio, gasspis och symaskin. Radion var viktig för en familj som ville vara modern. Nils och Siri skaffade tidigt en radio. 1925 började Sveriges Radio sina sändningar. Nils var också intresserad av fotografering och hade en kamera. På väggen sitter fotografier som Nils tagit.

Se på köksutrustningen - här finns inte så mycket av trä längre. Nu finns nya material i emaljerade grytor och hinkar och i zinkbaljan. Det finns tallrikar av flintgods (som porslin fast billigare). Ninne fick hämta mjölk i en gammal mjölkspann av koppar som han skämdes över. De andra familjerna i kvarteret hade en emaljerad spann. Det som var maskingjort ansågs ofta finare än det handgjorda.

Vem har då tillverkat och format sakerna här?

Många av föremålen är tillverkade industriellt. Stolarna är av en ganska enkel tillverkning. Antagligen från en mindre lokal fabrik där tillverkningen delvis är maskinell. Här finns nya ingenjörsuppfindingar som i första hand är formgivna utifrån funktionen: symaskinen, spisen och köttkvarnen. Köttkvarnen var ett outhärligt redskap. Den tillverkades av Husqvarna i miljoner exemplar. Diskutera gärna hur den fått sitt utseende. Bara av hänsyn till funktionen eller även med tanke på estetiken?

Något som är formgivet av en känd designer hittar vi nog inte. Kanske kunde det finnas ett glasföremål, en porslinsfigur eller en servis som var formgiven av en konstnär på en fabrik.

En del har Nils och Siri gjort själva. När man är fattig måste man göra så mycket man kan själv, även om det anses finare att köpa färdigt. Siri syr mycket av köpta tyger, hon klipper mönster och modeller i tidningar. Symaskinen gömmer sig under sin huv med en broderad duk över. Trasmattor samlade man trasor till och lämnade bort för vävning.

Ofta är det just det föräldrarna har gjort själva som gör lägenheten extra fin. Det virkade överdraget över lampan, den broderade paradhandduken, krukväxterna som Siv vårdade ömt mm.

Nils var målare och på sätt och vis själv "designer". Som målare fick han naturligtvis se många andra hem. Han visste vad som var modernt. Han målade träådningen på dörr och dörrkarmar. Han målade möblerna i en blågrön färg som var modern. Nils och Siri ville ha ett ljust hem. De valde en ljus tapet som de var mycket stolta över. Grannen i samma hus däremot hade fortfarande en gammeldags mörk, stormönstrad tapet.

Nils läste mycket och ville egentligen bli lärare. Här finns ovanligt många böcker för att vara i en arbetarbostad. Diskutera gärna vad man vill säga med sitt hem. Föremålen blir ju ofta symboler för något.

NR 3 VI GÅR TILL VITA HUSET OCH MODERNISMEN

1900-talets designbegrepp växer fram. Konstnären kommer till industrin.

Vi börjar i rummet till vänster om hissen.

Kommentar till broschyren – Modernismen. En ny konst. En ny värld.

Modernismen är en stor och innehållsrik utställning. Även som vuxen har man glädje av att komma tillbaka flera gånger. Man kan välja att visa den på många olika sätt. För barn och ungdomar är det bäst att koncentrera sig kring några frågor och kanske inte se på allt.

Vi har valt ut några föremål och händelser. Vi börjar mitt i utställningen bredvid hissen.

Se kartan sista sidan.

Till Berlin

Vi besöker 1910-talets Berlin och 1920 talets Paris, tillsammans med konstnären Gösta Adrian Nilsson. Vid samma tid som Siri i Arbetarostaden flyttade in till Lund 1914 reste en man från Lund till Berlin för att se på den nya konsten. Han hette Gösta Adrian Nilsson (1884-1965), senare kallad GAN, och var uppvuxen i Nöden.

GAN tecknade och målade som barn och ville tidigt bli konstnär. För honom var det en befrielse att se den nya konsten. Den kubistiska, futuristiska och icke föreställande konsten gjorde mycket starkt intryck på honom. I Berlin fick GAN se konstnärer som Picasso, Kandinsky och Matisse.

Världen hade förändrats. Städerna växte - Berlin och Paris var verkliga storstäder. Biltrafiken ökade alltmer på 1920-talet. Järnvägarna byggdes ut och allt fler fick möjlighet att resa.

Det hände mycket inom konsten i början på 1900-talet. Konstnärens roll blev att uttrycka sina känslor, att berätta om det som var sant för honom/henne. Man såg skönheten på ett nytt sätt. Man ville att konsten skulle vara ett språk som alla kunde förstå. Konsten behövde inte längre avbilda verkligheten. Vetenskapen har dessutom visat att verkligheten inte bara är det vi ser med ögat.

GANs bild av "Gatukorset" *nr 91* på väggen till höger kan betecknas som kubistisk. Här pusslas många synbilder från en dag i staden ihop till en bild. Det blir en bild med rörelse och fart och många intryck.

Picasso arbetade på ett liknande sätt. Han delade upp verkligheten i små bitar (kuber) och förenklade med raka linjer. Futuristerna började framhäva farten med diagonala linjer och avbildade gärna flygplan, rusande tåg och bilar.

Nr 97 "Lyftkranen" är ett exempel på det.

Nr 96 är en teckning som framhäver farten nästan som en serieteckning.

(Vi har valt att i Designspåret koncentrera oss på dessa få bilder nr 91,96 och 97 och i övrigt se på kannor, stolar och lite industridesign. Men vill man diskutera mer kring abstrakt konst så är t.ex de rombiska skisserna nr 103 spännande att titta på. Här kan man se hur GAN försöker utelämna nästan allt föreställande.)

Varför ska vi se på konst när vi pratar om design av föremål?

Jo - den konst som växte fram vid 1900-talets början kom att betyda väldigt mycket för formgivningen under 1900-talet.

Många av de unga konstnärer som arbetade med den nya konsten skulle också komma att arbeta med design och formgivning.

Industrialismen medförde att man kunde tillverka allt fler saker allt snabbare. Man trodde mycket på maskinerna, att allt skulle bli mycket bättre med dem. Men det fanns också nackdelar med maskintillverkningen. Diskutera vad som kan ha blivit sämre?

Man kunde gjuta, pressa och snabbt stansa ut former. Färger och dekorer kunde tryckas istället för att handmålades. Många saker blev roliga, vackra och samtidigt billigare. Men en del blev fult och var dåligt utformat. Många oroade sig för att världen skulle svämmas över av billiga, fula saker. Vad skulle man göra? – Det behövdes konstnärer i tillverkningen i industrin.

Men bruksföremål är inte som konst, de skall fungera och kunna användas. Ingenjörer och konstruktörer behövs naturligtvis också. Funktionen är viktig. En sak som fungerar ordentligt är vackrare än en som inte fungerar. Varför det? förklara!

De nya tankarna om konst - om vad som var vackert - påverkade formgivningen av föremål. Man ville förenkla och undersöka färg och formspråk. Att använda grundfärger och grundformer var ett sätt (cirkeln, kvadraten och triangeln liksom klotet, kuberna, cylindern, konen och tetraedern). Se på kannan av Riemerschmidt nr 110. Vilka grundformer har han tänkt på när han gjorde den?

Leta fler kannor och låt eleverna välja en kanna!

Försök beskriva en av dem. (Nr 111, 206, 207, 225, 230) Jämför den med kannan från arbetarbostaden och Blekingegården! (*Om ni har ont om tid välj t.ex. bara nr 110 och 225*)

Kannorna av silver nr 206 och 225 är helt handgjorda. Konsthantverket påverkades också av de nya tankarna om form. Man kan känna igen de förenklade formerna från konsten i kannorna.

Så småningom växer designutbildningar fram där man lär sig både om konst, hantverk och om industrins förutsättningar. Stanna gärna vid montern om Bauhausskolan. Se på stolen av stålror. Den är ett bra exempel på funktionalism. Den är enkel och slät, hållbar och bekväm. Det viktigaste är att den fungerar att sitta i. Jämför med de stolar du sett i Blekingegården och Arbetarbostaden.

Nu har vi kommit fram till 1930-talet den tid när funktionalismen slår igenom i Sverige. Stockholmsutställningen visar allt det nya. Raka linjer, släta ytor och enkelhet är kännetecknen på funktionalism. Ornament, som målade eller formade blommor, pryder inte längre skålar och vaser.

Kan en maskin vara vacker?

Titta i sista montern. Här finns saker för hushållet och hemmet.

Vi är framme vid 1940-50 talen. Efter andra världskriget började flera personer arbeta som industridesigners i Sverige.

Alvar Lenning som formgivit hushållsassistenten längst upp var en av de första.

Vi har sett på äldre köksredskap. I Blekingegården användes mest knivar och skärbrädor.

På Siri och Nils tid var en handvevad köttkvarn vanlig.

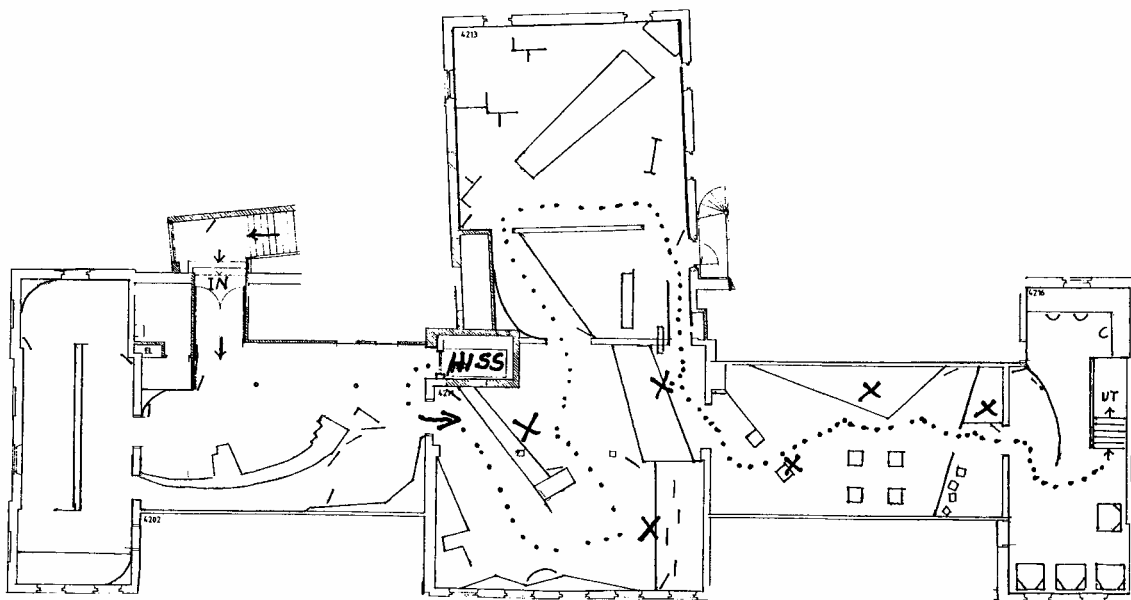
Jämför utseendet på den gjutna kvarnen och assistenten högst upp i sista montern.

Hur tycker du att en hushållsmaskin ska se ut?

Ska man se hur den fungerar, skall den vara vacker osv.

Under andra delen av 1900-talet fortsatte designen och designerns roll att utvecklas. Idag berör design alla livets områden.

Karta över modernismen:

X = Föremål som omtalas i handledningen ..... = prickarna visar den väg ni kan gå

UPPGIFTEN

Nu har ni sett på minst fyra föremål från varje utställning:

en stol, en bild, en kanna och ett köksföremål.

Jämför dem och:

- beskriv utseendet och form
- berätta om material och tillverkningsteknik
- fundera på vad du tycker om föremålen.

Diskutera också

- funktionen, tror du att sakerna fungerar bra eller dåligt
- vad man har tagit mest hänsyn till: utseende, material och teknik eller att det skall fungera.

SVAR TILL BROSCHYRENS FRÅGOR OCH TILL HUVUDUPPGIFTEN

Det viktiga med frågorna är naturligtvis inte att svara ”rätt” utan att skapa tankar och diskussion om vad design är, om vad 1900-talets utveckling betytt och skillnaden på traditionellt hantverk och industrisamhällets tekniker. Det kan dock vara vissa fakta som eleverna undrar över och därför kommer här några kommentarer till frågorna.

Kannorna

Träkannan är gjord i en teknik som kallas att lagga kärl. Kannan är uppbyggd av en bottenplatta med spår och trästavar som passas in och binds runt med träband. Stavarna är inte limmade utan hålls på plats av sin precisa passform. Kanna måste alltid hållas fuktig för att vara tät den får inte torka ut så att stavarna krymper och banden lossnar.

Den blå emaljerade kannan från tidigt 1900-tal är traditionell i sin utformning och liknar de gamla handgjorda kopparrännorna i formen trots att den är fabriksstillverkad. Det kom många olika modeller på emaljerade kannor och den ljusbeige som står i arbetarbostaden är en rakare lite modernare modell, inspirerad av de nya tiderna och funktionalismen.

Kanna nr av Riemerschmidt är industriellt tillverkad med hamrad yta för att den skall få ett hantverkligt uttryck och det skall kännas att den är gjord med omsorg. Samma sak gäller den elektriska vattenkokaren av Behrens. Han rationaliserade tillverkningen i fabriken och ritade många liknande kannor i standardstorlekar i flera olika material och med olika ytbehandling. Silverkannorna är helt handgjorda och kan betecknas som konsthantverk. Alla kannorna i modernismen står den nya moderna konsten nära i sin form och bygger ofta på geometriska former.

Stolarna:

De trebenta stolarna i Blekingegården är konstruerade på ett speciellt sätt som var typiskt för den här delen av Sverige. De trebenta stolarna var praktiska på ojämna golv t.ex lergolv.

Stolarna i arbetarbostaden, en vit och en turkosmålad modell, är enkla stolar troligen från en liten fabrik. Modernismens stålörsstol uppfanns på 20-talet. Den är lätt, billig och hygienisk. Marcel Breuer har gjort den som visas här. En annan arkitekt Mart Stam fick idén från kökets gasledning och han gör sin första modell av gasledningsrör. Stolarna har ofta bara två ben där fram och endast en stödjande båge på golvet där bak. De får därmed en bekväm svikt. Många kopierade idén, t.ex. stolen i sista montern, som gjorts i Malmö.

Köksföremålen

Köksredskapen utvecklas successivt till mer och mer komplicerade hjälpmedel. Köttkvarnen görs av Husqvarnas köttkvarn tillverkades i 12 miljoner exemplar mellan 1870 och 1970. Den har konstruerats nästan bara med tanke på funktion och materialåtgång. Den gjuts i formar och måste ha ”släpp” d.v.s. delarna måste gå att ta ur formen.

Köksassistenten i modernismen är betydligt mer sofistikerad i sin form. Här döljs en del av funktionen av kåpan. Ytterhöljet ger ett hygieniskt, strömlinjeformat och modernt intryck.

Bilderna

Kistebrevet (här en kopia) var en typ av bild med populära ofta bibliska berättelser som gjordes av tryckerierna i en tid när bilder inte alls var så vanligt som idag. Kistebreven placerades ofta i kistlocken för att bevaras väl. Kistebrevet är ett handkolorerat träsnitt med en text satt med lösa typer.

Fotografiet började bli ett folknöje på 20-talet och många skaffade liksom Nils en kamera. Bilden i modernismen är det moderna konstverket som betydde så mycket för formgivningen. Idag har vi vant oss vid den abstrakta konsten, vid att konstnären berättar en personlig berättelse. Vi får lov att tolka bilden utifrån våra egna erfarenheter och känslor.

TIPS OM ÖVRIGA UTSTÄLLNINGAR SOM KAN KOMPLETTERA DESIGNSPÅRET

Metropolis Hantverk under medeltiden. Här finns ett rum ägnat åt hantverkare i Lund under medeltiden. Här finns en studiesamling och världsrummet som visar på inflytande från andra kulturer.

Makt prakt och identitet - Skånsk renässans 1500-1850: visar hur Renässansens formspråk

lever kvar hos den skånska bonden under 1800-talet.

Här visas dräkter och dräktsilver från Skåne.

Dräktsilver kan ju inte visas i Blekingegården, men här kan vi se ungefär vilken funktion dräktsilvret även i Blekinge haft.

Bosebo Kyrka: Bosebo är en 350 år gammal kyrka från Småland.

I kyrkorna mötte människorna (även på Blekingegårdens tid) en bildvärld som inte fanns i hemmet.

När kyrkorna och deras inventarier byggdes och målades fick ofta bygdens hantverkare hjälpa till. Så fördes kunskap om måleri och bildmotiv ut till hantverkare som målade bonader och möbler i bostäderna.

Sommaröppet 15 april – 30 september

Herrehuset: Keramikutställningen visar keramik från "hela världen" från 2000 f.Kr. till tidigt 1900-tal. Här finns lergods, stengods, fajans, flintgods och porslin. Lämpligt med visningar för elever vid estetiska linjer och designutbildningar.

Silverutställningen visar silver från 1500-talet och framåt.

Tips: Studera en funktion – Hur sockret förvaras och serveras eller skedens utformning genom tiderna.

Borgarhuset – Tidens rum: visar hur stadens borgare bodde från medeltid till 1900-talets början.

Tips: Gör en vandring genom huset och välj ut några stolar att jämföra med de stolar som ingår i Designspåret.

Thomanderska huset: Så här bodde familjen Thomander på 1830-talet. Tips: jämför den borgerliga stadsmiljön med landsbygdens Blekingegård som visar ungefär samma tid.

Hantverksutställningen: olika hantverk visas samt skråväsendets funktion.